

# Comparing the Anxiety and Depression of Death between Chemical and Non-Chemical Veterans of Sardasht City, Iran

## ARTICLE INFO

### Article Type

Descriptive Study

### Authors

Soleymani Sh.<sup>1</sup> MA,  
Shaker Dioulagh A.\* PhD

### How to cite this article

Soleymani Sh, Shaker Dioulagh A. Comparing the Anxiety and Depression of Death between Chemical and Non-Chemical Veterans of Sardasht City, Iran. *Iranian Journal of War & Public Health*. 2017;9(2):73-78.

\* Psychology Department, Humanities Faculty, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran

<sup>1</sup>Psychology Department, Humanities Faculty, Urmia Branch, Islamic Azad University, Urmia, Iran

### Correspondence

Address: Psychology Department, 3rd Floor, Faculty of Humanities, Urmia Branch, Islamic Azad University, Basij Boulevard, Urmia, Iran  
Phone: +98 (44) 33688119  
Fax: +98 (44) 33688119  
ali.shaker2000@gmail.com

### Article History

Received: November 12, 2016  
Accepted: January 18, 2017  
ePublished: April 24, 2017

## ABSTRACT

**Aims** Exposed to the war and chemical weapons, the veterans experience severe mental reactions. One of such experiences is the death coming feeling that finally leads to some disorders such as death depression and death anxiety. The aim of the study was to compare the death depression and anxiety in the chemically-injured and non-chemically-injured veterans in Sardasht Township.

**Instrument & Methods** In the comparative-causal descriptive study, 100 veterans including 50 chemically-injured and 50 non-chemically-injured veterans of Sardasht Township were studied in 2016. The subjects were selected via available sampling method. Data was collected by the death anxiety index and the death depression questionnaire. Data was analyzed by SPSS 16 software using MANOVA and independent T test.

**Findings** The mean score of death anxiety in the chemically-injured veterans was significantly higher than the non-chemically-injured veterans ( $p=0.001$ ). The mean scores of death hoplessness, death failure, and total depression score in the chemically-injured veterans were significantly higher than the non-chemically-injured veterans ( $p=0.001$ ). Nevertheless, the mean scores of loneliness and death acceptance were not significantly different in the groups, respectively ( $p>0.05$ ).

**Conclusion** The levels of death anxiety and death depression in the chemically-injured veterans of Sardasht Township were higher than the non-chemically-injured veterans.

**Keywords** Death; Anxiety; Depression; Veterans

## CITATION LINKS

- [1] An investigation the relationship between post traumatic growth and attachment styles, stress coping styles & quality of life in veterans with post-traumatic ...
- [2] Post-traumatic stress disorder in male chemical injured war veterans compared to non-chemical ...
- [3] Association of psychological symptoms and self esteem in chemical warfare agent exposed ...
- [4] Psychological health status of mustard gas exposed ...
- [5] The effect of war related PTSD on wife's marital satisfaction, mental health and children's behavioral ...
- [6] Death
- [7] Towards a definition of death ...
- [8] Psychiatric Disorders in ...
- [9] Spiritual effect of group therapy on depression, anxiety, death and belief in life after death continue to rely on the reports of the death of the ...
- [10] Existential...
- [11] Surveying the relationship between hope, death, anxiety with mental health on students of urmia ...
- [12] The relation between death anxiety and level of self-esteem ...
- [13] The Prediction of Death Obsession According to Religiosity Orientations ...
- [14] Psychiatric symptoms in chemical and somatic combat ...
- [15] Mental health in group of war veterans and their spouses in ...
- [16] Study of sleep quality in chemical-warfare-agents exposed ...
- [17] Study of the prevalence and intensity of depression in 100 devotees with chemical and non-chemical war injuries (30-70%) of Imposed war ...
- [18] Relationship of mustard agent and lewisite exposure to psychological dysfunction. In: Veterans at risk: The health effects of mustard gas and skills training program on swimming performance and positive psychological ...
- [19] Effectiveness of short-term specialize inpatient treatment for war-related posttraumatic stress disorder: A role for adventure-based counseling and ...
- [20] Anxiety, depression, and posttraumatic stress in iranian ...
- [21] A survey of death anxiety among personnel of a hospital ...
- [22] Differing death scenarios: self-esteem and Death ...
- [23] Psychometric properties of the Spanish form of Templer's Death Anxiety ...
- [24] Death Depression scale validation in ...
- [25] The effectiveness of the treatment plan wives of veterans with PTSD impact on reducing symptoms of this disorder in ...

## مقایسه اضطراب و افسردگی مرگ بین جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهرستان سردشت

شهلا سلیمانی MA

گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

علی شاکر دولق \* PhD

گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

### چکیده

اهداف: آسیب‌دیدگان جنگی پس از مواجهه با جنگ و سلاح‌های شیمیایی دچار واکنش‌های روحی و روانی شدیدی می‌شوند. یکی از این حس‌ها، حس نزدیک‌بودن به مرگ است که در نهایت منجر به اختلالاتی نظیر افسردگی مرگ و اضطراب مرگ می‌شود. هدف این پژوهش، مقایسه میزان اضطراب و افسردگی مرگ در جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهرستان سردشت بود.

ابزار و روش‌ها: در این مطالعه توصیفی از نوع علی-مقایسه‌ای در سال ۱۳۹۵، تعداد ۱۰۰ نفر از جانبازان شیمیایی (۵۰ نفر) و غیرشیمیایی (۵۰ نفر) شهرستان سردشت به‌روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شده و مورد بررسی قرار گرفتند. ابزار پژوهش، مقیاس اضطراب مرگ و پرسش‌نامه افسردگی مرگ بود. داده‌ها به‌کمک نرم‌افزار آماري SPSS 16 و با استفاده از آزمون آماری تحلیل واریانس چندمتغیری (مانوا) و آزمون آماری T مستقل تجزیه و تحلیل شدند.

یافته‌ها: میانگین نمره اضطراب مرگ در جانبازان شیمیایی به‌صورت معنی‌داری بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی بود ( $P=0/001$ ). میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌های ناامیدی مرگ، شکست مرگ و نمره کل افسردگی مرگ نیز در جانبازان شیمیایی به‌صورت معنی‌داری بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی بود ( $P=0/001$ ). ولی میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌های تنهایی و پذیرش مرگ بین دو گروه تفاوت معنی‌داری نداشت ( $P>0/05$ ).

نتیجه‌گیری: میزان اضطراب و افسردگی مرگ در جانبازان شیمیایی شهرستان سردشت بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی است.

کلیدواژه‌ها: اضطراب مرگ، افسردگی مرگ، جانبازان شیمیایی، جانبازان غیرشیمیایی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۸/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۹

نویسنده مسئول: ali.shaker2000@gmail.com

### مقدمه

بروز جنگ جزء جدایی‌ناپذیر زندگی آدمی است و هر جنگی صدمات بسیاری بر مشارکت‌کنندگان در آن وارد می‌نماید<sup>[1]</sup>. امروزه استفاده از سلاح‌های شیمیایی در سطح بین‌المللی به‌عنوان یکی از موضوعات مهم مطرح است<sup>[2]</sup>. در جنگ ایران و عراق، سولفوردموستارد (گاز خردل) توسط نیروهای عراقی در سطح وسیعی علیه نیروهای نظامی و غیرنظامی ایرانی به‌کار گرفته شد. جنگ و تماس با سلاح‌های شیمیایی به‌عنوان یکی از حوادث بسیار تروماتیک می‌تواند به ناتوانی و اضطراب، ازدست‌دادن امنیت و ناتوانی‌های فیزیکی مزمن منجر شود. مطالعات در آسیب‌دیدگان، مشکلات متعدد سلامت روان مرتبط با جنگ را در این بیماران نشان می‌دهند<sup>[3]</sup>.

جانبازان قشری از مددجویان جامعه محسوب می‌شوند که بعد از اتمام جنگ همچنان سلامت روانی، جسمانی و اجتماعی آنان مورد تهدید است. جنگ هشت‌ساله علاوه بر ایجاد ضایعات و صدمات فیزیکی و خسارات اقتصادی، عوارض نامطلوب عصبی، روانی و اجتماعی را نیز بر آحاد مملکت وارد آورده که تا سالیان درازی تداوم یافته است<sup>[4]</sup>. علاوه بر تاثیر مستقیم عوامل شیمیایی به‌کاررفته در سلاح‌های شیمیایی بر مرگ‌ومیر انسان‌ها، به آثار غیرمستقیم آنها بر کاهش ابعاد سلامت روانی اشاراتی شده است. جانبازان نیز از این امر مستثنی نیستند. این افراد در ایران به‌عنوان

قشر آسیب‌پذیر، مشارکت کمتری در سطح جامعه دارند و از نظر روانی و اجتماعی در محیط‌های کاری و اجتماع حمایت کمتری از آنها صورت می‌گیرد. بنابراین می‌توان گفت که ناتوانی‌های جسمی تاثیر بسیار زیادی بر میزان بهره‌مندی از سلامت روان و راه‌های مقابله با عوامل آسیب‌زای روانی داشته است و به‌نظر می‌رسد بعد سلامت روان در میان این قشر مورد غفلت واقع شده و ضرورت بررسی بیشتر در این باره را آشکار می‌سازد<sup>[5]</sup>.

آسیب‌دیدگان جنگی پس از مواجهه با جنگ و سلاح‌های شیمیایی دچار واکنش‌های روحی و روانی شدیدی می‌شوند. یکی از این حس‌ها، حس قریب‌الوقوع و نزدیک‌بودن به مرگ است که در نهایت منجر به اختلالاتی نظیر افسردگی مرگ و اضطراب مرگ می‌شود.

مرگ به‌خاطر ماهیت پرابهامش برای بسیاری از انسان‌ها به‌صورت یک تهدید جلوه می‌کند. مرگ واقعیتی است که همیشه وجود داشته و هر شخص ممکن است به مرگ واکنش و برداشتی منحصره‌فرد داشته باشد<sup>[6]</sup>. یکی از عوارض شایع روانی اضطراب، اضطراب از مرگ است<sup>[7]</sup>. یکی از مفاهیم بنیادی و غایت هستی در رویکرد وجودی، مرگ و اضطراب از مرگ است. براساس این دیدگاه، اضطراب مرگ نقش عمده‌ای در تجربه درونی انسان‌ها دارد و ذهن آنها را به‌شکل بی‌دلیلی تسخیر می‌کند<sup>[8]</sup>. فرد برای روبه‌رو شدن با این ترس، راهبردهای دفاعی در برابر مرگ‌آگاهی به‌کار می‌گیرد<sup>[9]</sup>؛ دفاع‌هایی که مبتنی بر انکار است و ساختار شخصیت وی را شکل می‌دهد و اگر این ساختار ناسازگار باشد به نشانگان بالینی منجر می‌شود و در نهایت بر پایه مرگ‌آگاهی نه انکار آن است که می‌توان رویکردی نیرومند و موثر در روان‌درمانی و کاهش اضطراب مرگ بنا نهاد<sup>[10]</sup>. افسردگی و اضطراب مرگ به‌عنوان یک ترس غیرعادی و بزرگ از مرگ همواره با احساساتی از وحشت مرگ یا دلهره هنگام فکر به فرآیند مردن یا چیزهایی که پس از مرگ رخ می‌دهند، تعریف می‌شود و می‌تواند تهدید قابل ملاحظه‌ای برای بهزیستی روانی به‌شمار رود<sup>[11]</sup>.

نگرش‌های مرضی نسبت به مرگ در سه ویژگی قابل بحث است: اضطراب مرگ، افسردگی مرگ و وسواس مرگ<sup>[12]</sup>. مطالعات در خصوص مفهوم مرگ ابتدا در حوزه اضطراب مرگ شروع شد و در دهه هشتاد قرن بیستم رشد چشمگیری در این زمینه به‌دست آمد<sup>[13]</sup>. اگر چه مرگ یک واقعیت بیولوژیک و روان‌شناختی بوده و احساسات در مورد فرآیند مرگ و مردن ریشه در چگونگی اجتماعی‌شدن فرد در جامعه دارد، اما اندیشیدن به مرگ، ترسناک بوده و اغلب مردم ترجیح می‌دهند به آن فکر نکنند، چرا که مرگ آسیب‌پذیری بشر را علی‌رغم پیشرفت‌های تکنولوژی یادآوری می‌کند<sup>[11]</sup>.

با توجه به اینکه ایران هشت سال دفاع مقدس را پشت سر گذاشته و آمار جانبازان در ایران بیش از بسیاری از کشورهاست، نیاز به بررسی و چاره‌اندیشی تدابیر درمانی مناسب برای این افراد احساس می‌شود. با توجه به مباحث مطرح‌شده و شیوع برخی مشکلات روانی در میان جانبازان مانند افسردگی و اضطراب مرگ، بررسی چنین مسائلی مهمی تصمیم‌گیرندگان جامعه را در برنامه‌ریزی و پیشگیری از آن یاری می‌کند.

در ایران پژوهش‌های اندکی در این زمینه انجام شده است. پژوهشی نشان داد که جانبازان شیمیایی در شاخص‌های اضطراب، افسردگی، وسواس، پارانویا و خودبیمارانگاری نمره بالاتری نسبت به جانبازان جسمی کسب کرده‌اند<sup>[14]</sup>. در مطالعه‌ای در مورد ارتباط بین علایم روان‌شناختی و عزت نفس در جانبازان شیمیایی سردشت، نتایج نشان داد علایم روان‌شناختی مانند اضطراب و

افسردگی با عزت نفس در جانبازان شیمیایی رابطه معنی‌داری دارد<sup>[3]</sup>. همچنین بهداشت روان در یک جمعیت از جانبازان اعصاب و روان و همسران آنان مورد بررسی قرار گرفت و یافته‌ها نشان داد اختلالات اضطرابی، انطباقی، افسردگی و اختلال در روابط بین‌فردی در جانبازان و خانواده‌های آنان چشمگیر است<sup>[15]</sup>. در پژوهشی اختلالات شایع روانی مجروحان شیمیایی مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشانگر شیوع بالاتر اختلالات اضطرابی، افسردگی، اختلالات جسمانی و اختلال فشار روانی آسیب‌زا بود<sup>[16]</sup>. نتایج پژوهش‌های خارج از ایران نیز نشان دادند شیوع افسردگی و شدت درجات افسردگی در جانبازان شیمیایی بالاتر از جانبازان غیرشیمیایی است<sup>[17]</sup>. نتایج مطالعه‌ای در زمینه ارتباط گاز خردل با عوارض روان‌شناختی در ایالات متحده نشان داد شایع‌ترین عوارض ایجاد شده، اختلالات خلقی طولانی‌مدت و اختلالات اضطرابی است<sup>[18]</sup>. در پژوهشی، ۲۴ جانباز بستری و ۲۴ جانباز درمان‌سریایی انتخاب شده و توسط آزمون‌های روان‌شناختی در زمینه احساس ناامیدی، احساس گناه و شرم، عملکرد عاطفی و هیجانی، مهارت‌های بین‌فردی، سطح اضطراب و خشم، شدت علائم PTSD و نیز به‌لحاظ کیفیت زندگی مورد ارزیابی و مقایسه قرار گرفتند. در این پژوهش اختلاف معنی‌داری بین دو گروه به‌لحاظ این احساسات و مهارت‌ها و نیز کیفیت زندگی مشاهده نشد<sup>[19]</sup>. در پژوهشی دیگر نیز نشان دادند که سلاح‌های شیمیایی به‌کاررفته در جنگ بر علائم افسردگی و اضطراب تأثیر می‌گذارند<sup>[20]</sup>. با توجه به مطالب بیان‌شده، این پژوهش با هدف مقایسه میزان اضطراب و افسردگی مرگ در جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهرستان سردشت انجام شد.

## ابزار و روش‌ها

این مطالعه توصیفی از نوع علی-مقایسه‌ای است که در سال ۱۳۹۵ به‌شکل میدانی در بین کلیه جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهرستان سردشت به‌اجرا درآمد. به‌دلیل محرمانه‌بودن اطلاعات جانبازان و عدم اطلاع از تعداد دقیق این جانبازان، با استفاده از روش نمونه‌گیری دردسترس تعداد ۵۰ جانباز شیمیایی (به‌دلیل کمبود افرادی که در بمباران سال ۱۳۶۶ در سردشت شیمیایی شده بودند) و ۵۰ جانباز غیرشیمیایی (افرادی که داوطلبانه در جبهه حضور داشتند) انتخاب شدند. به‌دلیل اینکه گروه جانبازان غیرشیمیایی را مردان تشکیل می‌دادند، هم‌تاسازی براساس جنسیت و سن صورت گرفت.

ابتدا رضایت جانبازان و خانواده‌هایشان برای همکاری جلب شد و سپس طی روزهای خاص، روان‌شناس با مراجعه به منازل و مراکز حمایت از جانبازان، از بین جانبازان علاقه‌مند به شرکت در پژوهش، نمونه مورد نظر را انتخاب نمود. سپس پرسش‌نامه‌های پژوهش به آنها داده و از آنها خواسته شد تا به آنها پاسخ دهند. به‌علت مشکلات جسمانی و عدم سواد کافی برخی از جانبازان، پرسش‌نامه‌های آنان توسط پژوهشگر تکمیل شد. قبل از اجرای پرسش‌نامه در خصوص هدف پژوهش، اطلاعات لازم به شرکت‌کنندگان داده شد و آنها از محرمانه‌ماندن نتایج اطمینان حاصل کردند.

ابزار پژوهش، مقیاس اضطراب مرگ و پرسش‌نامه افسردگی مرگ بود.

مقیاس اضطراب مرگ (**DAS**): این مقیاس که توسط تمپلر در سال ۱۹۷۰ ساخته شد شامل ۱۵ ماده است که نگرش آزمودنی‌ها نسبت به مرگ را می‌سنجد. آزمودنی‌ها پاسخ‌های خود به هر سؤال

مقایسه اضطراب و افسردگی مرگ بین جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهرستان سردشت ۷۵ را با گزینه‌های بلی یا خیر مشخص می‌کنند. پاسخ بلی نشان‌دهنده وجود اضطراب در فرد است. به این ترتیب نمره‌های این مقیاس بین صفر تا ۱۵ متغیر است که نمره بالا معرف اضطراب زیاد افراد در مورد مرگ است<sup>[9]</sup>. نمره یک برای پاسخ فرد به وجود اضطراب و نمره صفر برای پاسخ فرد به نبود اضطراب در نظر گرفته شده است<sup>[21]</sup>. در پژوهشی ثبات درونی پرسش‌نامه ۰/۷۶ و اعتبار آن از طریق بازآزمون ۰/۸۳ گزارش شده است<sup>[22]</sup>. همچنین در ترجمه اسپانیایی آن ثبات درونی ۰/۷۳ و آماره بازآزمون آن ۰/۸۷ به‌دست آمده است که نشان‌دهنده اعتبار درونی بالای این پرسش‌نامه است<sup>[23]</sup>. در پژوهشی، پایایی این پرسش‌نامه با استفاده از دو روش آلفای کرونباخ و دونیمه‌سازی بررسی شد که نتایج به‌دست‌آمده به ترتیب عبارت بود از ۰/۷۵ و ۰/۷۸ که نشان‌دهنده پایایی قابل قبول این ابزار است<sup>[9]</sup>.

**پرسش‌نامه افسردگی مرگ:** این پرسش‌نامه توسط تمپلر و همکاران در سال ۱۹۹۰ ساخته شده و شامل ۱۷ سؤال و دارای دو فرم دوگزینه‌ای و لیکرت است. این مقیاس نگرش‌های افسرده‌وار مربوط به مرگ را در شش بُعد؛ ناامیدی مرگ، تنهایی مرگ، رعب مرگ، غمگینی مرگ، افسردگی مرگ و قطعیت مرگ می‌سنجد. آزمودنی پاسخ خود به هر سؤال را با گزینه‌های بلی یا خیر مشخص می‌کند که پاسخ بلی نشانگر وجود افسردگی مرگ است. بدین ترتیب نمرات این مقیاس می‌تواند بین صفر تا ۱۷ متغیر باشد که نمره بالا معرف میزان بالای افسردگی مرگ در افراد است. بررسی‌های به‌عمل‌آمده پیرامون روایی و پایایی مقیاس افسردگی مرگ نشان می‌دهد که این مقیاس از اعتبار قابل قبولی برخوردار است. تمپلر و همکاران ضرایب روایی و پایایی مطلوبی را برای این مقیاس گزارش کرده‌اند<sup>[24]</sup>.

در پژوهشی که هنجاریایی پرسش‌نامه افسردگی مرگ را انجام دادند، این مقیاس را در چهار عامل ناامیدی مرگ، شکست مرگ، تنهایی مرگ و پذیرش مرگ طبقه‌بندی نمودند<sup>[24]</sup>. لازم به توضیح است که برخی سئوال‌ها به‌دلیل قرارگرفتن در هر دو عامل با بار عاملی یکسان از هر دو عامل حذف شدند و برخی سئوال‌ها نیز که در عامل دیگری دارای بار عاملی بالاتر بودند جایگزین شدند. در پژوهشی ضرایب آلفای کرونباخ برای مولفه‌های ناامیدی مرگ ۰/۶۲، شکست مرگ ۰/۶۵، تنهایی مرگ ۰/۵۹، پذیرش مرگ ۰/۳۴ و کل مقیاس افسردگی مرگ ۰/۷۸ به‌دست آمده و روایی پرسش‌نامه مذکور نیز مطلوب گزارش شده است<sup>[24]</sup>. دلیل اینکه مولفه پذیرش مرگ دارای پایایی پایین در روش آلفای کرونباخ و تنصیف گزارش شده می‌تواند قرارگرفتن این سئوال‌ها در مولفه‌های دیگر باشد. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار آماری SPSS 16 استفاده شد. آزمون آماری تحلیل واریانس چندمتغیری (مانوا) برای تعیین تفاوت میزان افسردگی مرگ و آزمون آماری T مستقل برای محاسبه تفاوت میزان اضطراب مرگ در بین جانبازان مورد استفاده قرار گرفت.

## یافته‌ها

میانگین نمره اضطراب مرگ در جانبازان شیمیایی به‌صورت معنی‌داری بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی بود ( $p < 0/05$ ). میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌های ناامیدی مرگ، شکست مرگ و نمره کل افسردگی مرگ نیز در جانبازان شیمیایی به‌صورت معنی‌داری بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی بود ( $p < 0/05$ ), ولی میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌های تنهایی و پذیرش مرگ بین دو گروه تفاوت معنی‌داری نداشت ( $p > 0/05$ ; جدول ۱).

جدول ۱) مقایسه میانگین آماری نمرات اضطراب مرگ و افسردگی مرگ و خرده‌مقیاس‌های آن در جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهرستان سردشت (تعداد در هر گروه ۵۰ نفر)

گروه جانبازان شیمیایی	گروه جانبازان غیرشیمیایی	سطح معنی‌داری
اضطراب مرگ	۳/۷۴±۲/۲۴	۰/۰۰۱
نامیدی مرگ	۰/۷۳±۰/۶۰	۰/۰۰۱
شکست مرگ	۰/۷۲±۰/۶۴	۰/۰۰۱
تنهایی مرگ	۲/۱۰±۱/۰۳	۰/۰۶۱
پذیرش مرگ	۰/۹۸±۰/۶۸	۰/۸۸۵
افسردگی مرگ	۴/۲۶±۲/۱۱	۰/۰۰۱

### بحث

هدف از این مطالعه بررسی و مقایسه میزان اضطراب مرگ و افسردگی مرگ در بین جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی شهر سردشت بود. جانبازان در طول جنگ استرس‌های فراوانی مانند صحنه‌های خون و مرگ، تخریب، انفجارات و اثرات آنها، عوارض سمی مواد و گازهای شیمیایی روی سلسله‌اعصاب مرکزی و دیگر اعضا، اثرات موج انفجار و اثرات تروماهای مختلف را متحمل شده‌اند. در زمان‌های بعد از اتمام جنگ نیز عوارض روحی و جسمی ناشی از معلولیت‌ها، محدودیت‌های حرکتی، عوارض بیماری‌های ناشی از معلولیت و عوارض دیرپای صدمات فیزیکی و عوارض شیمیایی را تجربه کرده‌اند.<sup>[25]</sup>

جانبازان مورد مطالعه در این تحقیق دارای معلولیت‌های مختلفی از جمله صدمات شیمیایی، قطع نخاع، قطع اندام‌ها و آسیب‌های مختلف دیگر بودند که در دو گروه جداگانه شامل جانبازان شیمیایی و جانبازان غیرشیمیایی مورد بررسی قرار گرفتند. یکی از نمونه‌های ناب تجربه رویارویی با مرگ و تحولات درونی ناشی از آن برای افرادی رخ می‌دهد که در آستانه مرگ قرار گرفته‌اند. جانبازان گروهی از این افراد هستند که به‌علت تجربه حس مرگ قریب‌الوقوع، اضطراب مرگ به‌عنوان یکی از مولفه‌های مهم روان‌شناختی در آنان مطرح است.

در فرضیه اول اضطراب مرگ در بین جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی بررسی و مقایسه شد. براساس نتایج حاصل، تفاوت معنی‌دار بین دو گروه مشاهده شد و مقایسه میانگین‌ها نشان داد که اضطراب مرگ در جانبازان شیمیایی بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی است. با توجه به اینکه پژوهشی با عنوان مقایسه اضطراب مرگ در جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی یافت نشد، لذا براساس جستجوهای انجام‌شده بررسی اضطراب و سایر اختلالات اضطرابی در این دو گروه صورت گرفته است و از آنجایی که اضطراب مرگ هم نوعی اختلال اضطرابی محسوب می‌شود، می‌توان گفت نتایج این مطالعه با نتایج پژوهش‌های دیگر<sup>[13, 14, 16, 18, 20]</sup> به‌صورت غیرمستقیم همسو است. در این پژوهش‌ها جانبازان شیمیایی در مقایسه با جانبازان غیرشیمیایی در شاخص‌های اضطرابی نمره بالاتری کسب کرده‌اند. در تبیین این فرضیه می‌توان گفت این مساله می‌تواند نشانگر نقش احتمالی گازهای سمی در ایجاد اختلالات روانی و افزایش فشار روانی و اضطراب به‌علت آثار طولانی‌مدت گازهای شیمیایی بر جسم و روان جانبازان شیمیایی باشد.

مرگ موضوعی است که هر فردی لاجرم به درجات مختلف با آن درگیری ذهنی دارد. افرادی که عقاید مشخصی راجع به مرگ دارند، به‌ویژه عقاید مذهبی و براساس این عقاید، مرگ را تجربه‌ای عادی و آغاز زندگی بهتری می‌دانند، مطمئناً بسیار کمتر از افرادی که هیچ جهت‌گیری یا عقیده خاصی در مورد زندگی پس از مرگ ندارند، دچار اشتغال و تعارض ذهنی در مورد مساله مرگ خواهند شد. در واقع اضطراب، محصول طبیعی چنین ابهامی نسبت به مرگ خواهد بود، زیرا اضطراب یک واکنش طبیعی به خطر یا تهدیدی مبهم محسوب می‌شود. بزرگ‌ترین تهدیدی که یک فرد در زندگی خود تجربه می‌کند، تهدید زندگی خود یا به‌عبارتی ازدست‌دادن زندگی خویش است. می‌توان گفت جانبازان غیرشیمیایی که داوطلبانه در جنگ حضور داشته‌اند، به‌دلیل باورها و اعتقادات مذهبی درباره مرگ و شهادت‌طلبی و جهان پس از مرگ، اضطراب مرگ کمتری را تجربه می‌کنند، بدین معنی که آنان مرگ را ختم مطلق زندگی قلمداد نمی‌کنند و شهادت در راه دین و وطن را وظیفه شرعی و دینی خود می‌دانند.

در فرضیه دوم افسردگی مرگ در جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی بررسی و مقایسه شد. براساس نتایج حاصله، تفاوت معنی‌دار بین دو گروه در خرده‌مقیاس‌های ناامیدی مرگ، شکست مرگ و نمره کل افسردگی مرگ مشاهده شد. این آزمون نشان داد که به‌طور کلی جانبازان شیمیایی بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی دچار افسردگی مرگ هستند. با توجه به اینکه پژوهشی با عنوان مقایسه افسردگی مرگ در جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی یافت نشد، لذا براساس جستجوهای انجام‌شده بررسی افسردگی و سایر اختلالات خلقی در این دو گروه صورت گرفته است و از آنجایی که افسردگی مرگ هم نوعی اختلال خلقی محسوب می‌شود، می‌توان گفت نتایج این مطالعه با نتایج پژوهش‌های دیگر<sup>[3, 14, 17, 20]</sup> به‌صورت غیرمستقیم همسو است. در این پژوهش‌ها جانبازان شیمیایی در مقایسه با جانبازان غیرشیمیایی در شاخص‌های افسردگی نمره بالاتری کسب کرده‌اند. در تبیین این فرضیه مانند فرضیه اول می‌توان گفت این مساله می‌تواند نشانگر نقش احتمالی گازهای سمی در ایجاد اختلالات روانی و افزایش فشار روانی، اضطراب و افسردگی به‌علت آثار طولانی‌مدت گازهای شیمیایی بر جسم و روان جانبازان شیمیایی باشد.

از سویی می‌توان این تبیین را اضافه نمود که جانبازان غیرشیمیایی که به‌صورت داوطلبانه در جبهه حضور داشته‌اند، انسان‌های بزرگی بودند که با درک مفهوم شهادت به‌حدی از خودآگاهی و معرفت رسیدند که علی‌رغم آرمان‌های یک جوان از همه چیز خود گذشته و در جبهه حاضر شدند و به وظیفه دینی و میهنی خویش عمل نمودند. آنان معتقد بودند مرگ پایان مطلق زندگی نیست. چنین بینشی به مرگ تا حد زیادی از افسردگی مرگ می‌کاهد، زیرا در این صورت مرگ مهم‌ترین تهدید علیه مهم‌ترین دارایی انسان یعنی زندگی و هستی قلمداد نمی‌شود. عقاید مذهبی بر پذیرش مرگ تأثیر زیادی دارند و افراد را آماده می‌کنند در هر زمان آماده پذیرفتن واقعیت مرگ باشند.

از محدودیت‌های مطالعه حاضر می‌توان به استفاده از روش نمونه‌گیری دردسترس، استفاده از پرسش‌نامه به‌عنوان تنها ابزار جمع‌آوری اطلاعات و تکمیل برخی پرسش‌نامه‌ها توسط پژوهشگر و احتمال سوگیری اشاره کرد. نمونه‌های مورد مطالعه در این پژوهش را گروه جانبازان شیمیایی و غیرشیمیایی تشکیل می‌داد، بنابراین نتایجی که از این افراد به‌دست آمده را نمی‌توان به‌آسانی به دیگر افرادی که بیماری‌ها و حوادث دیگری را تجربه کرده‌اند

5- Dabbaghi P, Bolhari J. The effect of war related PTSD on wife's marital satisfaction, mental health and children's behavioral problems. *Ann Mil Health Sci Res*. 2009;7(1):1-7. [Persian]

6- Hoseini SM. *Death*. Tehran: Neyestan Book Publishing; 2004. [Persian]

7- Nyatunga B. Towards a definition of death anxiety. *Int J Palliat Nurs*. 2006;12(9):410-3.

8- Nourbala AA. Psychiatric Disorders in Combatants. *J Mil Med*. 2003;4(4):257-60. [Persian]

9- Kajbaf M, Ghasemianezhad Jahromi AN, Ahmadi Foroshani SH. Spiritual effect of group therapy on depression, anxiety, death and belief in life after death continue to rely on the reports of the death of the student experience. *Stud Appl Psychol*. 2015;16(4):4-13. [Persian]

10- Yalom A. *Existential psychotherapy*. Habib S, translator. Tehran: Ney Publishing; 2011. [Persian]

11- Ghorbani E, Saadatmand S, Sepehrian Azar F, Asadnia S, Feyzipour H. Surveying the relationship between hope, death, anxiety with mental health on students of urmia university. *Urmia Med J*. 2013;28(4):607-16. [Persian]

12- Buzzanga V, Miller H, Perne S. The relation between death anxiety and level of self-esteem: A reassessment. *Bull Psychon Soc*. 1989;27(6):570-2.

13- Mohammadzade A, Najafi M. he Prediction of Death Obsession According to Religiosity Orientations: Role of sex. *Iran J Clin Psychol*. 2010;2(3):65-72. [Persian]

14- Behdani F, Fayyazi Bordbar MR, Hebrani P, Talebi M, Kohestani L. Psychiatric symptoms in chemical and somatic combat veterans. *J Mil Med*. 2009;11(1):31-5. [Persian]

15- Bahreinian SA, Borhani H. Mental health in group of war veterans and their spouses in Qom. *Res Med*. 2003;27(4):305-12. [Persian]

16- Tavallaie SA, Assari SH, Najafi M, Habibi M, Ghanei M. Study of sleep quality in chemical-warfare-agents exposed veterans. *J Mil Med*. 2005;6(4):241-8. [Persian]

17- Vafaei B, Seydi A. Study of the prevalence and intensity of depression in 100 devotees with chemical and non-chemical war injuries (30-70%) of Imposed war in Tabriz. *J Mil Med*. 2003;5(2):105-10. [Persian]

18- Pechura CM, Rall DP. Relationship of mustard agent and lewisite exposure to psychological dysfunction. In: *Veterans at risk: The health effects of mustard gas and lewisite*. Pechura CM, Rall DP, editors. Washington DC: National Academies Press; 1993. pp. 199-213.

19- Ragsdale KG, Cox RD, Finn P, Eisler RM. Effectiveness of short-term specialize inpatient treatment for war-related posttraumatic stress disorder: A role for adventure-based counseling and psychodrama. *J Trauma Stress*. 1996;9(2):269-83.

20- Hashemian F, Khoshnood K, Desai M, Falahati F, Kasl S, Southwick S. Anxiety, depression, and posttraumatic stress in Iranian survivors of chemical warfare. *JAMA*. 2006;296(5):560-6.

21- Masoudzade A, Setare J, Mohammadpour Tahamtan RA, Modanlou Kordi M. A survey of death anxiety among personnel of a hospital in Sari. *J Mazandaran Univ Med Sci*. 2006;18(67):84-90. [Persian]

22- Brewer G. *Differing death scenarios: self-esteem and Death anxiety* [Dissertation]. Johnson City, Tennessee: East Tennessee State University; 2002.

23- Tomás-Sábado J, Gómez-Benito J. Psychometric properties of the Spanish form of Templer's Death Anxiety scale. *Psychol Rep*. 2002;91(3 Pt 2):1116-20.

تعمیم داد. از محدودیت‌های دیگر این مطالعه می‌توان به عدم بررسی سایر اختلالات روانی، بررسی‌نشدن از لحاظ حمایت اقتصادی و اجتماعی، وضعیت تاهل و کیفیت زندگی اشاره کرد. به‌تبع محدودیت‌های یادشده و یافته‌های نهایی این مطالعه، پیشنهاد می‌شود در طرح‌های پژوهشی آتی، این پژوهش در سایر مناطق جغرافیایی و فرهنگ‌های مختلف و در صورت امکان روی حجم بزرگ‌تری انجام گیرد تا فرضیه‌ها با قوت بیشتری رد یا تایید شوند. همچنین پیشنهاد می‌شود متغیرهای دیگری مثل طرواح‌های ناکارآمد، احساس تنهایی، سبک‌های دلبستگی، تیپ‌های شخصیتی و اختلالات خلقی که احتمالاً در پیش‌بینی اضطراب و افسردگی مرگ نقش دارند مورد بررسی قرار گیرند. پیشنهاد می‌شود ایجاد شرایط شغلی مناسب با وضعیت جسمی و روحی جانبازان، ایجاد مراکز مخصوص درمانی برای کنترل و درمان بیماری‌ها، عوارض معلولیت‌ها و حمایت‌های لازم از طریق ارگان‌ها، مردم و مسئولان صورت گیرد. از نتایج این پژوهش می‌توان برای شناخت اختلالات و تجربیات آسیب‌زایی که جانبازان در طول زندگی با آن روبرو هستند و انجام مداخلات روان‌شناختی به‌منظور بهبود سلامت روان این افراد استفاده نمود.

### نتیجه‌گیری

میزان اضطراب و افسردگی مرگ در جانبازان شیمیایی شهرستان سردشت بیشتر از جانبازان غیرشیمیایی است.

تشکر و قدردانی: بدون همکاری جانبازان محترم و خانواده‌های آنها انجام این پژوهش میسر نبود، لذا نهایت تشکر خود را از آنان اعلام می‌داریم.

تاییدیه اخلاقی: در ابتدا رضایت جانبازان و خانواده‌هایشان برای همکاری جلب شد و در خصوص هدف پژوهش، اطلاعات لازم به شرکت‌کنندگان داده شد و آنها از محرمانه‌ماندن نتایج اطمینان حاصل کردند.

تعارض منافع: موردی از سوی نویسندگان بیان نشده است.

سهم نویسندگان: شهلا سلیمانی (نویسنده اول) پژوهشگر اصلی/نگارنده مقدمه/تحلیل‌گر آماری (۴۰٪)؛ علی شاکر دولق (نویسنده دوم) روش‌شناس/نگارنده بحث (۶۰٪)

منابع مالی: موردی از سوی نویسندگان بیان نشده است.

### منابع

1- Mehrabi H, Norouzi S, Mirzaei Gh, Kazemi H. An investigation the relationship between post traumatic growth and attachment styles, stress coping styles & quality of life in veterans with post-traumatic stress disorder. *J Nurs Physicians Combat*. 2015;2(4):153-61. [Persian]

2- Mohaghegh Motlagh SJ, Momtazi S, Mousavi Nasab SN, Arab A, Sabouri E, Sabouri A. Post-traumatic stress disorder in male chemical injured war veterans compared to non-chemical war veterans. *Med J Mashhad Univ Med Sci*. 2014;56(6):361-8. [Persian]

3- Fathi Ashtiyani A, Toulayi SA, Azizabadi Farahani M, Moghani Lankarani, A. Association of psychological symptoms and self esteem in chemical warfare agent exposed veterans. *J Mil Med*. 2008;9(4):273-82. [Persian]

4- Karami GR, Amiri M, Ameli J, Kachooei H, Ghodoosi K, Saadat AR, et al. Psychological health status of mustard gas exposed veterans. *J Mil Med*. 2006;8(1):1-7. [Persian]

treatment plan wives of veterans with PTSD impact on reducing symptoms of this disorder in veterans with Adler's approach and improve marital satisfaction. Psychol Stud. 2008;4(3):93-114. [Persian]

24- Mohammadzade A, Rezaie A, Aghazade SE. Death Depression scale validation in students. J Ilam Univ Med Sci. 2016;1(24):89-97. [Persian]

25- Alizade H, Hashemi M. The effectiveness of the